

ПРИСЛІВНИК

- ✗ Прислівники належать до невідмінюваних слів.
- ✗ Вони не мають граматичних категорій (крім ступенів порівняння), властивих іншим частинам мови.
- ✗ Однак для прислівників, особливо відзайменникових, характерні **унікальні** словотворчі **афікси**, не відомі іншим частинам мови.
- ✗ Крім порівняно невеликої групи прислівників неясного утворення (**там, тут, ген, вже – уже, ще – іще**), серед них виокремлюють:
- ✗ 1) відзайменникові; 2) відіменні (< іменники, прикметники, числівники; 3) віддієслівні.

- ✗ **Відзайменникові** прислівники становлять найдавнішу групу невідмінюваних слів.
- ✗ Творення – від праслов'янських займенникових коренів або основ: **к-** (кьи, кѣи), **с-** (сь), **т-** (тъ), **и-** (їь), **ин-** (инѣ), **ов-** (овѣ), **он-** (онѣ).
- ✗ **I.** Відзайменникові прислівники місця утворювалися:
- ✗ 1) за допомогою суфікса **-де** (*кѣде, иде, индѣе, овѣде, сѣде, онѣде, вьсѣде*). Унаслідок фонетичних та словотворчих змін в українській мові маємо прислівники місця: **де** ← *кѣде* та похідні утворення: *абиде, будь-де, дедалі, де-де, де-не-де, десть, осьде, ніде* та ін.;

- ✗ **інде** ← *индєе* та похідні *деінде*, *десь-інде*;
- ✗ **онде** ← *оньде* та похідний *ондечки*.
- ✗ Прислівники **иде, овъде, вьсьде** в сучасній українській літературній мові відсутні.
- ✗ Прислівник **сьде** заступив сучасний *тут*, утворений **ту** (← **tu*) + **тъ** (**ту** + **тъ**);
- ✗ 2) за допомогою суфікса **-амо (-амъ)**:
камо, тамо, ѡмо, ѡможе, инамо, овамо, сѣмо, онамо, вьсѣмо.

- ✗ З усіх цих прислівників українська мова зберегла лише прислівник *там* ← *тамо*, *отам*, діалектні *тама*, *тамон*, *тамусь*;
- ✗ 3) за допомогою суфіксів **-уду**, **-удѣ**, **-уды**, **-уда**: *куду*, *кудѣ*, *куды*, *куда*; *инуду*, *инудѣ*; *овуду*; *сюду*, *сюдѣ*; *туду*, *тудѣ*, *туды*, *туда*; *онудѣ*, *всьюду*.
- ✗ З форми на **-уды** утворилися сучасні *куди*, *нікуди*, *сюди*, *туди*, *всюди*; говірки південнозахідного й південно-східного наріч зберігають форми на **-уда**: *куда*, *туда*, *сюда*.

- ✗ II. Відзайменникові прислівники часу утворювалися за допомогою суфіксів -гда, -гды, -гдѣ: **къгда, къгды, къгдѣ; инъгда – иногда, иногдаѣ; овъгда – овогда; тъгда, тъгды, тъгдѣ; вьсьгда – вьсьегда; егда, вєнегда.**
- ✗ Із цих прислівників сучасна українська мова зберегла:
- ✗ **тоді** ← **тъгдѣ**, **іноді** ← **иньгдѣ**.
- ✗ Прислівник **вьсьгда – вьсьегда** остаточно витіснений новоствором *завжди*, який пам'ятки фіксують з XV ст.
- ✗ З двох синонімічних прислівників **къгда** і **коли (ко + ли)** українська мова успадкувала **останній**.

- ✗ III. Відзайменникові прислівники способу дії утворювалися за допомогою суфікса **-ако**:
како, яко, якоже, унако, овако, онако, тако, сяко, вьсяко.
- ✗ Сучасна українська мова зберігає з деякими змінами прислівники **так** ← тако, **сяк** ← сяко, **інак** ← унако, **усяко** ← вьсяко.
- ✗ Деякі з цих прислівників зазнали структурних змін: **інакше** – з колишньої форми вищого ступеня порівняння (**унак-ъш-е**). На ґрунті давніх в українській мові з'явилися прислівники-новотвори: **абияк, як-небудь, будь-як** та ін.

- ✗ **IV.** Відзайменникові прислівники міри й ступеня утворювалися за допомогою суфіксів -ль, -ли, -лѣ, -льми, -льма: *коль, коли, кольма; толь, толи, толѣ, тольма; єль, єли, єлѣ, єльма; сели, селѣ*. В українській мові від них залишилися лише похідні прислівники із суфіксом -ки: *скільки, стільки, наскільки, настільки*.

- ✗ На сучасному етапі розвитку української мови маємо чимало похідних утворень:
- ✗ 1) за допомогою часток: *десь, кудись, колись, якимось, будь-де, де-небудь, будь-коли, коли-небудь, деколи, декуди, абиде, абикуди, абиколи, абижак* тощо;
- ✗ 2) прислівник + з прийменник-префікс: *відколи, відтоді, звідусіль, звідусюди, повсюди, наскільки, настільки*;
- ✗ 3) повторення (редуплікації) прислівників або об'єднання антонімічних прислівників: *де-де, коли-коли, тамсям, так-сяк, туди-сюди, десь-інде, де-не-де, коли-не-коли*;

- ✘ 4) зумовлених утратою прислівникових афіксів: **доки** ← до коли, **досі** ← до селъ, **поки** ← по коли, **звідки, звідкіль** ← съ **отъколъ** тощо;
- ✘ 5) різні відмінкові форми займенника + прийменник: **по-моєму, по-вашому, по-їхньому; потім, почім, потому; нащо, навіщо; зовсім, передусім; надто, занадто, втім – утім.**

- ✗ **Відіменні прислівники.** Велику групу становлять прислівники іменникового походження, що виникли шляхом адвербіалізації іменників. Серед них розрізняють такі утворення:
 - ✗ а) від форми родового відмінка однини без прийменників чи з прийменниками: **вчора** ← *вьчера*, **трохи** ← *троха*, **безвісти** ← *безъ вѣсти*, **завтра** ← *за утра*, **вдосвіта** ← *въ до свѣта*; з займенником: **щодня**, **щотижня**;
 - ✗ б) від форми знахідного відмінка однини з прийменниками: **вбік** – *убік*, **вглиб** – *углиб*, **вщерт** – *ущерт*, **заміж** ← *за мужь*, **заочі**, **наверх**, **назад**, **надвечір**, **осторонь**, **поверх**, **навхрест** ← *на+о+крѣсть*, **навколо**, **впроріз**;

-
- ✗ в) Ор. одн. без прийменника або з прийменником: *бігом, гуртом, раптом, тишком, згодом, похапцем, попідтинню*;
 - ✗ Ор. мн. без прийменників: *верхи, пішки* тощо;
 - ✗ г) М. в. без прийменників і з прийменниками: *долі, влітку – улітку, вранці – уранці, надворі, поволі, опівдні, навколішках*.

- ✗ Найбільшу групу відіменних прислівників, і здавна, і на сучасному етапі – прислівники **прикметникового** походження, серед яких виокремлюють три групи:
- ✗ 1. Прислівники від називного-знахідного відмінків однини нечленних якісних прикметників середнього роду на -о, -е (**весело, добре**).
- ✗ 2. Прислівники від відносних та присвійних прикметників з конфіксами **по-...-ськ-, по-...-зьк-, по-...-цьк-** (← -ьск) у давальному відмінку однини чоловічого й середнього роду (**по-українському, побатьківському**), паралельні форми на **по-...-ки** (**по-українськи, побатьківськи**); за аналогією пізніше розвинулися прислівники від якісних прикметників: **по-новому, по-доброму**.

- ✘ 3. Прислівники від нечленних форм якісних і відносних прикметників у поєднанні з прийменниками:
- ✘ а) від родового відмінка однини чоловічого й середнього роду (**згорда, знову, стиха, добіла, віддавна, затемна**);
- ✘ б) від знахідного відмінка однини середнього роду (**востаннє, умисне, напевне, затишно**);
- ✘ в) від знахідного відмінка однини жіночого роду (**вручну, нашвидку**); від знахідного відмінка множини із суфіксом -ки (**завбільшки**);
- ✘ в) від давального відмінка однини чоловічого й середнього роду (**помалу**);
- ✘ г) від місцевого відмінка однини (**вповні – уповні, нарівні**)

- ✗ г) давньоукраїнські прислівники з суфіксом -ѣ (колишня форма місцевого відмінка однини прикметників) **вѣрьнѣ, горьцѣ, зълѣ** поступилися місцем утворенням на -о, рідше -е: **вірно, гірко, зле**.
- ✗ Давні прислівники із суфіксом -ы (**вражьскы, гречьскы**) поступилися новотворам з конфіксом по-...-ому: **по-ворожому, по-грецькому**.

- ✗ **Відчислівникові прислівники**
- ✗ а) **първою, другою** – форма знахідного відмінка однини середнього роду порядкових числівників: **вперше – по-перше, вдруге – по-друге, третє – по-третє; первѣю** – знахідний відмінок однини середнього роду вищого ступеня порівняння: **по-перше**;
- ✗ б) **дъвашьды** – двічі, **тришьды** – тричі, **чьтырьшьды** – чотири рази та ін. утворилися сполученням числівників з часткою -шьды. В українській мові ці прислівники не прижилися;

- ✗ в) **двоичѣ, двоичи, двѣчи, двичи** – називний – знахідний числівника двѣ → **дві** із суфіксом **-чи** активно вживають з певними змінами й на сучасному етапі: *двічі* і *тричі*;
- ✗ г) **въторицею, третицею** та інші подібні не збереглися, у сучасній мові: **вдруге – удруге, втретє – утретє** тощо; сучасна мова зберігає лексему *сторицею*;
- ✗ ґ) прислівники з невідмінюваним словом **краты (кратѣ)** – **дѣва краты, три краты** тощо також не збереглися, порівняйте із сучасною українською: **двічі, вдвічі – удвічі, тричі, втричі – утричі** тощо. Зараз прислівники з компонентом **краты (кратѣ)** об'єдналися з відприкметниковими завдяки суфіксу **-н-**: **двократно, трикратно, стократно**.

- ✘ Складний прислівник **тепер, дотепер** сягає колишніх сполучень: **то** (займ.) + **първо** (числ.): *топърво* → *топеръ* → *тепер*;
- ✘ **до** (прийм.) + **то** (займ.) + **първо** (числ.): *дотопърво* → *дотоперъ* → *дотепер*.
- ✘ Такого ж походження й прислівник *відтепер* ← *отъ* + *то* + *първо*.

- ✗ **Віддієслівних** – небагато.
- ✗ Утворюються від:
 - ✗ а) колишніх нечленних активних дієприкметників теперішнього часу жіночого роду (**сидячи, стоячи**), рідко чоловічого роду (**нехотя**), інколи від членних дієприкметників (**благаюче, хвилююче**), та конфіксальних з **нав-...-ки**: **навстоячки, навсидячки, навилапки**;
 - ✗ б) суфіксальних чи конфіксальних віддієслівних із формантами **-ки, нав-...-ки**: **гопки, мовчки, навпомацки, пошепки** тощо;

- ✗ в) дієслівних основ з префіксами в-, до-, доне-, по-: **всупереч, досхочу, донесхочу, потай**;
- ✗ г) дієслівних основ з іменними закінченнями колишньої форми орудного відмінка двоїни -ма, -ома: **бігма, жартома**;
- ✗ ґ) дієслівних основ з суфіксом -мо (**мимо**) та часткою **же** (**майже**).
- ✗ Складні віддієслівні прислівники (**мимохідь, мимохіть**), на відміну від відіменних (**босоніж, водночас, втридорога, голіруч** тощо) та від займенникових (**насамперед, повсякчас, позаторік, сьогодні** тощо), в українській мові — рідко.